

A BUJDOSÓ JÓKAI Kísérlet egy kultikus történet (re)konstrukciójára

PORKOLÁB TIBOR

„MINDEN VÉGNEK A VÉGE” (A TÖRTÉNET ELKEZDŐDIK). „– Öcsém, be édesen alszol; – mondá Nyáry, – Dembinszky serege szét van verve; – vége mindennek! Milyen álom és milyen ébredés! A halálra ítélt ébredése ennél nem iszonyúbb, ki családja körében álmodja magát, s kit azzal ébresztenek fel, hogy vár a halottas szekér! E pillanat emlékeinek leírását megtagadja tőlem a szív, megtagadja a kéz; annyit mondhatok, hogy ez beillik »kóstolónak az örök kárhozatból!«” Jókai – az *Életem legszomorúbb napja* című „naplótöredéke” szerint – így *ébred rá* a nemzet ügyének immár végleges bukására. E kulcsfontosságú (lélektani) szituáció megfelelő poentírozásáról a szembeállító és hasonlító szerkezet, valamint a remekül alkalmazott elhallgató-sejtető technika gondoskodik. Az elhallgatás e drámai pillanatok átélő hős személyiségválságát (és ezen keresztül a katasztrófa apokaliptikus arányait) hivatott demonstrálni. A tárgyilagos olvasónak el kell ismernie, Jókai bámulatos érzéssel képes kiaknázni a nemzeti történelem tragikus eseményeiben rejlő érzelmi lehetőségeket, olyannyira, hogy ennek érdekében még az elhallgatásra is hajlandónak mutatkozik. A Haza tehát veszve van, a pusztulás egyetemes („Hogy össze volt zúzva az egész világ! Felborulva minden társadalmi kötelék, családviszonyok, hit, vallás, törvények, tulajdon, – minden –, minden felforgatva, összedúlva.” *Egy bujdosó naplója*), a hős személyes sorsa pedig elválaszthatatlan a Haza sorsától: „A világsi katasztrófa után az én életem is be volt végezve. A nagy óriás, a dicső Magyarország széthullott atomjaira: a nagy emberek mind porszemek lettek. Én is egyike voltam ezeknek a név nélküli, súly nélküli, cél nélküli porszemeknek. Itt volt a minden végnek a vége! (...) Vagy a bitófa, vagy az öngyilkosság. – Huszonnégy éves voltam. És halott.” (*A tengerszemű hölgy*)

Az ország romjainak szomorú díszletei között ragyogó alkalom kínálkozik az önkéntes halál vállalásának tragikusan szép gesztusára. A nemzeti enyészet komor freskóját így a személyes életáldozat (lehetőségének) heroikus pátosza igyekszik még hatásosabbá (s ezzel hitelesebbé) tenni. Ennek a kísérletnek az ellentmondásossága már Mikszáth Kálmán (1907) előtt sem maradt rejtve: Jókai *Az én életem regényében* „annyi pátoszt és cikornyát vegyít előadásába, hogy ez a szándék is csak művészi hangulatsinálásnak tetszik”.

„KIS ODYSSEA” (A TÖRTÉNET LENDÜLETET VESZ). A szabadságharc „tintalovagja” (Mikszáth, 1907) végül nem az öngyilkosság, hanem a menekülés mellett dönt. Elindul „az ismeretlen föld és az ismeretlen jövő” (*Egy bujdosó naplója*) felé. Menekülése jórészt a romantikus kalandregények kliséivel írható le. Egy üldözött szabadságharcos, a halál elől futó hazafi kultikus alakja bontakozik ki az író visszaemlékezéseiből és a Jókai-életrajzokból. Már az út kezdete is regényesen gyönyörű: a halál gondolatával viaskodó hőst politikai ellenfele, Kossuth egyik

titkára, a parasztkocsisnak öltözött Rákóczy János veszi fel a szekerére, és együtt indulnak Arad felől északi irányba. (Az áruhás menekülés motívuma mellett figyelmet érdemel a történetnek az a rejtett üzenete is, amely a nemzeti ügy bukásának politikai ellentéteket feloldó szerepet tulajdonít: a különböző pártállású hazafiak e tragikus pillanatban ellenfelekből egymást segítő barátokká válnak. A nemzeti katasztrófa tehát a sorsközösségen és a hazafias oppozíción alapuló lelki közösség, valamiféle misztikus nemzetegység kialakulásának a lehetőségét is felvillantja.) A „kultikus beállítódás” (Dávidházi, 1989) által meghatározott életrajzok megpróbálkoznak a menekülés lélektani hátterének felrajzolásával is: „Menekült mindenki. Jókai kétségbe esve, a halál vágyával roskadozó lelkében futott. (...) Csak nejeére gondolva volt képes életét fenntartani, a nemzeti szerencsétlenséggel ráinduló hazafias fájdalmat elviselni.” (Nógrádi, é. n.) Gyulán aztán megtörténik a nagy találkozás, Jókai és a férjmentő Laborfalvi Róza együtt indulnak Miskolcra, majd Tardona felé. A legendás utazás talán leghíresebb epizódja az orosz hadakon való átkocsizás vakmerő mutatványa, igazi hőse (pontosabban hősnője) pedig a minden veszéllyel dacoló Laborfalvi Róza. A férjét szöktető asszony már-már mítikus nagyságúvá növelt alakja a Jókai-biográfiák kedvelt közhelyévé és a Jókai-művek (például a *Politikai divatok A feleség* és az *Egy bujdosó naplója Nő és szerető* című részei) alapmotívumává válik. A *tengerszemű* hölgyben így jelenik meg ez a heroikus asszonyideál: „Mikor minden el volt veszve, az ő szerelme nem vészett el. Utánam hozta. Magával vitt. Megszabadított. Mikor egész Magyarország meg volt már hódítva, még volt egy foltja a hazának, ahová a hatalom nem jutott soha. Ő kitalálta azt a zugot és keresztül minden ellenséges táboron elvitt magával oda. (...) Egész hadművelet kellett ahhoz, Világosvártól eljutni odáig, ahol a világnak nincsen szája. (...) Valóságos kis odyssea volt az odáig eljutás. Egy kis ekhós parasztszekéren utazik egy asszony, görögdinnyéket visz a vásárra, az inas és a kocsis elől ülnek. Az inas vagyok én, a kocsis Rákóczy János (...)” Az ellenséges seregekkel teli Alföldön való menekülés anekdotikus története összekapcsolódik egy romantikus szerelem érzelmes történetével. Ez a szerelem nemcsak a halálos veszedelemmel, rettenetes akadályokkal, hanem a teljes dezillúzióval, a tragikus reménytelenséggel is képes szembeszállni. E rendkívül hálás téma fróki kiaknázását – Jókai mellett – jó néhányan megkísérik, például Krúdy Gyula (1910) is: „az alföldi pusztaságon zuhogó záporosóben menekültek az ismeretlenség felé – a halál, a börtön elől. A kötél, melynek árnyéka ott lebegett minden magyar feje felett, a golyó, amely röppenve fúródott a honfi szívekbe, a rejtelmes, messzi börtönök, amelyeknek borzalmait akkor még csupán csak sejteni lehetett, – a szörnyű veszedelem, amely Gyulán összetalálkoztatta Móricot Rózával, talán csak arra volt jó, hogy fokozza szívük szerelmének regényességét. A halál gondolata nem dermesztette meg a két romantikust, hisz íme együtt vannak, egymás kezét fogják, egymás szemébe néznek, amíg a parasztszekér csendesesen gördül tova a bujdosók útjain... Az asszony menti a férjét. A színésznő szökteti a költőt.” Krúdy – Jókaival ellentétben nem a menekülés történetének anekdotikus lekerkítésére koncentrál, hanem e regényes szituáció érzelmi-hangulati telítettségét kívánja megragadni. A letarolt haza az ő számára csupán látványos színpad, ahol hatásosan felléptetheti hőseit, és ahol bemutathatja a halált is legyőző szerelem romantikus alaptémájának egy lehetséges variációját.

„NAGY IDŐK LEGMAGASZTOSABB NAPJA” (A TÖRTÉNET LÁTSZÓLAG FÉLRESIKLIK). A Laborfalvi Róza – Jókai kapcsolat legendásítása, kultikus átlényegesítése egyébként nem a férjmentés epizódjával kezdődik. Már botrányos házasságkötésük is egy romantikus (szerelmi) regény központi fejezete lehetne. (Ennek a bizonyos *Jókai-regénynek* a megkonstruálására az életrajzírók kísérletet is

tesznek.) Ahogy Szini Gyula (é. n.) írja: Róza „úgyszólván a tíz körmével ragadta el Jókait az anyja és Petőfi elől”. Az igazi lehetőséget azonban 1848. március 15. kínálja. A kultikus beállítódás rendszerint az életrajzi tények sajátos szelekciójával és deformációjával jár együtt. A biográfia gyakran fikciós elemekkel töltődik fel. Ezt a nyilvánvalóan konstrukciós eljárást valamiféle biografikus hitelességigény, műfaji attribútumnak tekintett valóságfeltáró szándék próbálja leplezni. Jókai és Laborfalvi Róza egymásra találásának (dramaturgiai szempontból is számottevő teljesítményként értékelendő) időbeli és térbeli elhelyezése ennek a kultikus célzatú transzformációnak talán a legjellegzetesebb példája. A nevezetes találkozás ugyanis – legalábbis az író és néhány biográfusa szerint – 1848. március 15-én, a Nemzeti Színház deszkáin, euforikus forradalmi tömegek jelenlétében történik meg. A forradalom így a *Jókai-regény* gyönyörű szerelmi történetének kulisszájává válik: „Este volt, a tömeg a nemzeti színházhoz siet és követelik, hogy Bánk bánt adják. Az előadást a tömeg lelkesedése megakasztja, a zenekar a Rákóczi-indulót játsza, majd Egressy a nemzeti dalt szavalja el. (...) Hogy a rendzavarásnak elejét vegyék, Jókai felrohan a színpadra, s onnan beszédet intéz a közönséghez. (...) Jókai ekkor látta meg a színpadon a híres drámai színésznőt, Laborfalvi Rózát. A híres színésznő levette kebeléről lelkesedésében a nemzeti színű kokárdát, s Jókai melléje tűzte. Ez volt mátkagyűrűje.” (Nógrádi, é. n.). Míg Nógrádi László szövege meglepően retorizálatlan (talán csak a „mátkagyűrű”-metafora képes bizonyos érzelmi horizontok megnyitására), addig Kőrösi Henrik (1925) szinte gátlástanul él a gondosan szcenírozott, szimbolikus értelemmel bíró jelenet kínálta lehetőségekkel: „E nagy idők legmagasztosabb napja adta neki a legönfeláldozóbb feleséget, a felejthetetlen emlékü Laborfalvi Rózát. (...) »Bánk bán« volt előadásra kitűzve. (...) Midőn Jókai bevégezte beszédét, a színpad mögül előállott egy királynői alak, királyi ruhában, fején diadémmal. Laborfalvi Róza volt, aki éppen Gertrudot akarta eljátszani. Oda lépett az ifjú szónokhoz és kokárdát tűzött a mellébe. A közönség tapsolt, éljenzett. Ezt a jelenet két rokonszív egy egész életre szóló eljegyzésének jelene volt. A végzet akarta így, hogy a magyarul legszebben beszélő leány a magyarul legszebben író ifjúnak legyen a nevéje és hogy a szabadságharcban ő mentse meg igazi hű feleséghez méltó önfeláldozással a magyar nemzetnek büszkeségét.” A „kultikus nyelvhasználat” (Dávidházi, 1989) jellegzetességei Mikszáth (1907) interpretációjában is felismerhetők: „Mindenki beszélt, mindenki dühvel követelte Táncsicsot. (...) Ekkor Jókainak az az ötlete támadt, hogy felszalad a színpadra és onnan szól a néphez. Úgy, amint volt, rohant fel karbonari köpenyegében, s erősen behorpadt cylinder kalapja mellett egy óriási veres tollal, de egyszerre meghökkent, a lába legyökerezett. Egy tünemény állt előtte. A forradalmár előtt egy királyné. Gertrudis. A legszebb Gertrudis Magyarországon. Laborfalvi Róza levett a saját kebeléről egy nemzeti színű kokárdát és a Jókai szíve fölé tűzte, aztán a szeme közé nézett mélán, édesen, rejtelmesen. És Jókai e pillanatban érezte bizsergető ereiben, hogy ez a nézés az ő jutalma a végzettől a mai napért, és hogy ez a jutalom egy egész életre szól.” (Mindenesetre meglehetősen furcsa látvány lehetett a „gaz meráni” Gertrudis – kebelén a nemzeti színű kokárdával. Azzal, amit aztán Jókai szíve fölé tűz. Úgy tűnik, a forradalom hevében még egy Gertrudisnak is ajánlatos a kokárda viselése.) Mikszáth szinte erre az adomásátva szakralizált, kultikus napra vezeti vissza az egész Jókai-jelenséget, „még akkor is, ha tudta, hogy március 15. kultusza, sőt jószerivel március 15. önmagában is a Jókai szövegek műve, még ha helyesen látta is, hogy Jókai hogyan használta fel a történelmi nap kultuszát saját kultuszának építgetésére, fojdozására, ébren tartására” (Szilasi, 1992). És persze Jókai ennek a célnak a szolgálatába állítja néhány hónapos bujdosásának legendásított történetét is.

„ÉLETEMBŐL KITÖRLÖTT IDŐ” (A TÖRTÉNET MEGKÜZD A TERJEN-GŐSSÉG VESZÉLYEIVEL). A menekülés célpontja „egy kis falu a borsodi Bükk mélyén, Tardona, amelynek még a neve sem volt feljegyezve Karacs Ferenc térképén” (A *tengerszemű hölgy*). Jókainé tehát olyan bűvőhelyet talál férje számára,¹ ami egyrészt *nem létezik*, másrészt (ha mégis létezik) gyakorlatilag megközelíthetetlen. „Folyvást ősrენgetegek között halad az ember – írja Jókai *Az első ősz hajszálak* című visszaemlékezésében –, négyszer, ötször átgázolva a patakon.” A *tengerszemű hölgyben* pedig így mutatja be rejték helyét: „Öt óráig haladtunk a sűrű erdőségek között előre (...) Ott egy mélyen elrejtett gyönyörű völgyben fekszik az a kis helység, ahol a világnak nincsen szája. (...) olyan rejték volt ez, ahová látogató nem járt, s a bennlakók sem jártak sehoiva.” A külvilágtól teljesen elzárt Tardona ideális menedék a bujdosó számára, hiszen itt maga a hatalmas természet öleli keblére. Az üldözött hős az erdőt járja („Kergetett valami reggeltől estig erdőről erdőre.” *Az első ősz hajszálak*; „Mindennap összevissza bolyongtam én ezeket az emberhangtalan erdőket.” *A tengerszemű hölgy*) és „meredek sziklaszálakra” (*Egy bujdosó naplója*), „messze kimagasló bércormokra” (*A barátfalvi lévíta*) hág. Különösen sokszor keresi fel az Örvénykő (másik nevén a Pogányoltár) sziklatömbjét és a szentléleki pálos kolostor romjait. „Ez a kolostor környéke legkedvesebb helyem. (...) Alig látok itt embert (...) Hallgat körülöttem az egész világ, emberhang nem zavarja meg a csendet soha (...) Úgy élek itt, mint pusztai szigetben a tenger közepén. Semmiről sem tudok semmit.” (*Egy bujdosó naplója*) Ezt a – Jókaira olyannyira jellemző – sziget-stilizációt egyfelől a magányos vezeklés, a remete-szerep tragikus pátosza, másfelől az üldözöttség, a száműzöttség mártírúma hatja át. A bukolicus-kontemplatív Jókai kedvelt témája az önéletrajzoknak is: „ott jár-kei a bujdosó Jókai, mint szóltan kísértet a rengetegben.” (Móra, 1925); „Ez egyedül való bolyongásaiban szerette meg úgy a zordon természetet, amellyel összepajtáskodott. Ez abszolút magány kellett neki. Ez volt az utolsó iskola.” (Mikszáth, 1907); „átadta magát a félig öntudatlan szemlélődésnek, melyben a valóságtól megcsömörlött ábrándos képzelet önmagát próbálta álomba ringatni. Ehhez a hangulathoz kittűnően alkalmas színhellyé tették Tardona vidékét a Bükk-hegység megragadó természeti szépségei; ebben a környezetben a Jókai romantikus hajlamú kedélye úgy elmerült a sorscsapások friss emlékeinek vezeklésszerű átélésébe, mint valami jótékony fürdőbe (...)” (Zsigmond, é. n.). A táj – *A tengerszemű hölgy* leírása szerint – valóban bővelkedik romantikus rekvizitumokban: „Az Örvény-kő a Bükk-hegység legmagasabb pontja. (...) Ez volt rendesen kóborlásaim végcélja. (...) Lábam alatt, az előtérben, a bükkfák koronáiból alkotott sötétség, s ahol ez végződik, egy mosolygó zug, közepén a kis Tardona füstölgő kéményű, elszórt házikóival, körülvéve sárguló szőlőkertek kockáitól, zöld vetések csikjaitól tarkálló dombokkal, melyek fölött a Bükköt folytató kormos zöld hegyek emelkednek elő; e hegység fölül tódul aztán a gömri hegyek csoportja; ezeknek az árnyékklata már lila színekben játszik, de rajtuk is urolg a trencsényi, turóczi hegység láncolata; ez már felhőkék, s ezek fölé emelkedik, mint egy fata morgana, a szepesi Kárpátok fejedelmi sora; olyan kék, mint maga az ég, csak a havas csúcsok gyémánt fénye képezi az elválasztó vonalat.” És ugyanez – visszafelé: „A legmagasabb hegytetőn állok, egy meredek sziklaszálon. (...) A lát-

¹ Tardonát Telepy György, a Nemzeti Színház komikusa és mindenese ajánlja Laborfalvi Rózának. Telepy feleségének, Csányi Zsuzsannának két testvére él a faluban: Csányi Benjamin (Jókai vendéglátója) és Csányi Julianna (a falu lelkészének, Rácz Endrének a felesége).

határ szélén a Kárpátok bércei ülnek hosszú sorban, mint ezüst koronás királyok átlátszó kék trónusokban. (...) Innen rajtok világos kék halmok, a Felföld fenyevei, végtelen távolban. Még közelebb a gömri hegyek, ködöslilaszínben, a távol tokaji hegyek (...) idább a Bükk rengetegsége (...) S mindez átlátszó aranszínű ködbe mártva a lemenő naptól.” (*Egy bujdosó naplója.*) A bukolikus idill, a himnikus hangvétel azonban korántsem csupán a természet csodájára való rádöbbenés eleméntáris élményével magyarázható. Sokkal inkább raffinált írói fogásként értelmezhető. A természet (érzékletlen) pompája a nemzeti tragédiát önnön sorsában felmutató bujdosó lelkiállapotának ellenpontjaként nyeri el tényleges funkcióját, a természetkultusz is az önkultusz szolgálatában áll. A fenti idézet az Egy bujdosó naplójából így folytatódik: „Bizony szép volt egykor az én hazám. (...) Kedvem volna innen a százölnyi magasból leugrani...” Jókai egyébként előszeretettel látatja a tardonai bujdosás néhány hónapját² valamiféle halálhoz közeli állapotként:³ „Úgy vagyok, mint egy halott, kinek minden érzékeiből csak öntudata maradt meg, vagy tán inkább, mint ki a tébolyodáshoz közeleg.” (*Egy bujdosó naplója*); „ott maradtam egy rengeteg közepett, eltakarva, elfeledve. (...) végtelen sötétség (...), amelyet életemből kitörlött időnek nevezek.” (*A tengerszemű hölgy*); „Sokan menekültünk a borsodi Bükkbe, a hazátlanoknak ezt a hernyóbáb tetszhalálát végigaludni (...) (Jókai miskolci beszéde 1883-ban). A tetszhalál, az élőhalottság regényes motívumát felhasználják a kultikus Jókai-interpretációk is (pl.: „Égő szemekkel bámul a gyertya lángjába. Körülötte néma, ijesztő csend... Fullasztó, őrjítő sors az élőhalotté.” Holdi, 1954). Ez az állapot persze a látványos feltámadásra is lehetőséget ad. Ahogy Zsigmond Ferenc (é. n.) írja: „A szegény menekült költő a vadregényes természet magányában egy szépen indult életpálya korai végleges lehanyatlását siratta (...) s maga sem gondolta, hogy az ő jövődjére nézve minden úgy van legjobban, ahogy történt.” Tardonán a dezillúziós életérzés az írói hivatással való leszámolás gondolatát is megérleli Jókaiiban: „megveszünk itt a Bükk mélyében egy kis birtokot itt a Csányi Bénéi mellett, s szántunk, vetünk a napok végéig. Mit is tehetnénk egyebet? Nincs már se haza, se nemzet, se szabadság. Nincs szárnya a szellemnek többé.” (*A tengerszemű hölgy.*) Ennek a romantikus-utópisztikus exodus-gondolatnak jó néhány variációja bukkan fel az életműben. Tardonán mindenesetre az a példátlan dolog történik Jókaiival, hogy hónapokon át nem ír semmit. Pontosabban csak álneves leveleket és egy halotti búcsúztatót ír.⁴ Vadnay Károly (1905) meg is jegyzi, hogy „ez az ő félszázados írói pályáján az egyedüli terméketlen időszak”. Gál János (1925) viszont olyan „meditációs” időszakról beszél, amely csak látszólag terméketlen irodalmi szempontból, hiszen „ezalatt mélyülnek el érzelmei, ekkor finomodik

2 A Jókai-szövegekből rekonstruálhatóan augusztus utolsó napjaiban érkeznek Tardonára. Róza éppen Róza-napkor indul vissza Pestre, a szabadulást jelentő menlevelet pedig éppen karácsonykor hozza meg. A falut karácsony után, de még újév előtt hagyják el véglegesen. (Érdemes figyelni Jókai különös vonzódására a jelképes dátumok, a regényesen sorsszerű egybeesések iránt!)

3 Ennek némiképpen ellentmondanak azok az anekdotikus történetek (pl. Vadnay, 1905 és Kordos, 1972), amelyek nagy lakomákról, vadászatokról, Rácz Endrével vívott sakkcsatákról szólnak. Feltételezhető ugyan, hogy Jókai a bujdosó szabadsághős szerepéhez igazította, a kultikus célnak megfelelően átformálta az élettrajzi tényeket, ám az is valószínűnek tűnik, hogy csak ezek a Rácz Endréről eredeztetett anekdotikus-adomaszerű epizódok teszik kedélyes vendégeskedéssé a tardonai négy hónapot.

4 Jókai a bujdosás idején több álnevet használ: a tardonai levelekben Benke Juditként, a faluban Benke Albertként (Róza mostohaöccse, 1949 nyarán esik el a szabadságharcban) jelenik meg, Pestre való visszatérésekor Kovács János névre állítat ki magának útlevelet. A halotti búcsúztatót Csányi Zsuzsanna temetésekor olvassák fel.

ki természetérzéke, s kap a lelke némi hajlandóságot a reflexióra s így a dolgok átfogóbb perspektívaszerű szemléletére”. Egy nagy romantikus stilizátor pedig így költi meg a *Jókai-regénynek* ezt a melankolikusan szép fejezetét: „A költő fölfelé haladt a rengetegbe. Elérea a szentléleki Pálos kolostor erdővel borított romjait. Itt szeretett merengeni, ahol száz esztendőök előtti hallgatag szerzeteseknek fehér árnyai jelentek meg képzeletében. A néma pálosok nesztelenül suhantak tova a fák között és a költő tágranyított szemmel, a lelkével nézett utánuk. Talán már ekkor látta valahol a rengeteg sűrűjéből kibontakozni a »barátfalvi levita« alakját. Csodálatos lelkében már ébredezett a dudarfalvi pap gyönyörűsége története (...)” (Krúdy, 1910). Írás helyett inkább festeget Jókai Tardonán: „Egy napon a feleségemtől kaptam egy skatulya akvarell festéket. Ez egészen megvigasztalt. Találtam egész napra tenni-valót. Telefestettem tájképekkel egy egész albumot. Aztán meg azt a pusztai utazást a felemás lóval, az ekhós szekéren (...) Ez volt az egyedüli maradandó munkám ebben a rettenetes esztendőben. (...) Az akkor festett képeimet még most is tartogatom. (...) A mély őserdő közepén borongós paulinus kolostor romja. (...) Azután a másik kép. A hatalmas Szentlélek-kő. Egy toronymagas sziklaszál, amely a fennsík széléből kiemelkedik. Mellette két óriási bükkfa, mely a sziklacsompó derekáiig felér, az egyiknek a leveleit rőtbaránára, a másikat aransárgára változtatta a nagy dekoratív művész: az ősz. (...) De a legnagyobb és leglátványosabb tájképmotívum volt (...) maga az »Örvény-kőrül« kínálózó panoráma.” (*A tengerszemű hölgy*) Csorba Zoltán (1966) szerint legalább húsz akvarellt alkot Jókai a tardonai bujdosás négy hónapja alatt. A Jókai-képeket illetően azonban valószínűleg igazat kell adnunk Petrovics Eleknek (1925): „Igazi festővé akkor válik Jókai, midőn íróttal vesz a kezébe.” A Jókai-kultusz kibontakozása Tardona morális felmagasztosulásához vezet. Az író visszaemlékezéseiből soha nem maradhat ki az erkölcsi heroizmus e lokális példájának hangsúlyozása: „Én Tardonán bujdosoktam. Áldottak legyenek azok a szép bükkfák, amik bennünket elrejtettek, de még áldottabb legyen a nép, mely titkunkat megőrizte, a veszélyt elhárította rólunk, házat vendégszeretettel nyitá meg előttünk, akkor midőn a vendéglátás tilalmas volt, s szeretetével enyhíté lesújtó bánatunkat. Holtomig emlékezetes marad rám nézve ez a szép vidék.” (Jókai miskolci beszéde 1883-ban); „Egy nyáron, egy ősszel, egy télen bujdosam én ezekben az erdőkben, üldözöttje a hatalomnak. (...) Álnév alatt rejtettek. Tudta mindenki, hogy bujdosó vagyok; senki sem árult el. A falut Tardonának hívták (...)” (lábjegyzet *A barátfalvi lévitához*). A tardonaiak pedig lelkesen ápolják Jókai helyi kultuszát,⁵ és identitásukat máig meghatározza a „Gyertek Tardonára emberséget tanulni!” büszkesége.

„MENNYBŐL AZ ANGYAL” (A TÖRTÉNET A HAPPY ENDING BŰVKÖRÉBE KERÜL). A tardonai bujdosás a híres karácsonyi menlevél-epizóddal ér véget. „Olyan szomorú volt az egész tájék – írja Jókai *A tengerszemű hölgyben* –, olyan szomorú az én lelkem. (...) Ki voltam fáradva testben és lélekben (...) Én beléptem a szobába. A befűtött kályha mellett ott ült a feleségem. (...) Hát mégis van, van, van! Hűség, szeretet, emlékezet. Ó aztán elmondta nekem, igen röviden, milyen beteg volt, előbb akart jönni, de nem lehetett, most is szökve jött ki Pestről, álnév alatt szerzett útlevelemmel. Sok baj érte az úton. A hófúvás miatt eltévedt a Bükkben a hosszú úton idáig. Alig tudott bevergődni. Rettegett a farkasoktól, amiknek az ordítása az erdőből kihallatszott. (...) Nőm elővette a keblébe elrejtett papírt-

5 A volt református iskolában Jókai-emlékszobát rendeztek be, az épület homlokzatára pedig emléktáblát helyeztek el. Ugyancsak emléktábla található a református templom falán és az Örvénykőn is.

darabkát; kicsiny kis szürke cédula volt; de kincs abban az időben. Ez volt az én megszabadulásomnak a záloga. Egy komáromi menlevél.” A „Geleitschein” anekdotikus története persze igazi biográfus-csemege. A jelenet dramatikus megjelenítésében, hatásos szcenírozásában egymást múlják felül a *Jókai-regény* társszerzői: „Ezernyolcszáznegyvenkilenc. Karácsony este. Szél cibálja a fák kopasz koronáját. Süvít a szél. Havas, jeges ág kocogtatja a Bujdosó ablakát. Szörnyű éj. Egyedül. Család nélkül. Feleség nélkül. Haza nélkül. Anya nélkül, Petőfi nélkül. (...) Csilingelés... Szánkó?... ilyenkor, erre, késő este? Ki lehet? A szánkó megáll a ház előtt. (...) Női hang... A Bujdosó ajtaja kipattan, kitérül... A küszöbön egy női alak, ormótlan bundában, káros kalapban, bebugyolálva mindenféle sállal, karmantyúval. (...) Nem. Ez nem lehet valóság... Káprázat! Mennyből az angyal!... Laborfalvi Róza. (...) Ennél szebb, örületesebb karácsonyi ajándékot még álmodni se lehet. Hát még amit magával hozott! Szabadság!” (Szini, é. n.); „Ott merengett a kolostor romjai között és a szívét talán egyre jobban hasogatta a fájdalom hazája és saját sorsa felett, mint máskor. A »bujdosó« egyik legszomorúbb napja volt ez, mikor szívébe férkőzött a kétség, a féltékenység messzi lévő hitves iránt. »Mindenki elhagyott; ő is elhagyott« – gondolja a szegény »bujdosó« – és lenn a mélyben, ahol a hegyi út kanyarog a falu felé, egy szán halad csörögve a havas tájon át. A költő lelkét a bús csillagok világából ez a száncsörgés hozza vissza a földre. A szíve megdobbán és lélegzete elhagyja. Érzi, sőt biztosan tudja, hogy azon a csendesen haladó szánon ülő bekötött fejű, kendőkbe burkolt nőalak senki más, mint az ő drága védőangyala. – Róza! – kiáltja teli tüdővel, de a rengeteg elnyeli hangját. (...) Hegyen, völgyön, rengetegen keresztül nyargal a szán után és midőn egy útkanyarodónál elébe kerül a járműnek, csaknem összeroskadva, szinte ájultan esik a karjaiba az imádott, a drága feleségnek. Percekig nem tud megszólalni, csak a szeme él. Gyönyörű kék szeme, amely mintha a mennyeországba nézne, midőn a Róza könnyteli szemébe néz. Ott tartják egymást átölelve a bujdosó költő és a gyönyörű művésznő. – Karácsonyi ajándékot hoztam, Móric. Egy menedéklevelet Klapkától és egy tucat aranyat az édesanyádtól, melyiknek örülsz jobban? – Neked, drága Róza! (...) Most már újra ember lettem, hogy téged látlak. A poklok borzalmas sötétjéből, a kétségbeesés, az öngyilkosság mélységéből szabadítottál meg. (...) A negyvenkilencediki karácsony talán legboldogabb volt Jókai valamennyi karácsonya között.” (Krudiv, 1910). A menlevél-epizód Mikszáthnál (1907) is a szakralizált újjászületés aktusaként jelenik meg: „Az asszony tehát nagy karácsonyi ajándékot hozott (...) örömkönnnyek öntötték el Jókainak az arcát. Ereiben más vér kezdett nyargalni, mintha kicserélték volna. Ez sok, nagyon sok volt egyszerre. A menlevél a szabadságát adta vissza. A küldött segítség pedig leveszi róla a nyűgöt, a varázslatot, a balsorsot, az átkot. A bosszúálló démon visszahívatik az anyai imádság erejével. Immár megint fordulhat a pályája a mélységből a magasságba, a csillagok felé.” Csak feltételezhető, hogy Jókai valójában nem a komáromi menlevélnek köszönheti szabadságát. Vargha Balázs (1963) szerint Laborfalvi Róza megtudhatta, hogy az üldözöttet nem is üldözik: „A menlevél legendáját talán azért kellett kieszelní, mert Róza ígéretet is nyert a pesti katonai hatóságoktól, hogy férjének nem lesz bántódása.” Ezt a változatot erősíti Csorba Zoltán (1975) vélekedése is: „A bujdosó időszak, a tardonai levelezés utolsó darabját Laborfalvy Róza írta férjének, Jókainak. November 20-a után írhatta (...) és hangja teljesen eltér az előzőektől. Nincs benne virágnyelv, leplezés, titkolózás. (...) Lehetséges, hogy Laborfalvy Róza ekkor már biztatást kapott hivatalos helyről férje ügyében.”

„LAUDATIO FUNEBRIS,, (A TÖRTÉNET LASSAN ELMERÜL A REFLEXIÓ MOCSARÁBAN). Menlevél ide, menlevél oda, a Tardonáról való eltávozás

körülményei ismét regényesen romantikusak. A bujdosás kalandos történetét az álrúhás utazás motívuma keretezi: „A tardonai lelkész, Rácz Endre barátom bizonyítványával állítottam be Miskolcra, mint »Kovács János, aki falunkban hosszabb ideig szolgált, megy fel Pestre szolgálatot keresni«. (...) Az a derék becsületes magyar hivatalnok, akihez beállítottam fekete paraszt gubában, fontos talpú nagy csizmában, mikor elmondtam neki, hogy én vagyok az a Kovács János, akinek passus köllene Pestre, nagyon végig nézett rajtam, nem szólt semmit, csak megírta az útlevelet. Utazhattam vele. Természetesen a gyorskocsin a kocsis mellett ülve, mer egy ilyen gubás parasztot csak nem ültethettek be a hintóba a tensasszony mellé. A tensasszony volt a feleségem.” (Jókai miskolci beszéde 1883-ban.) Pesten még néhány (hó)napig bujkál(gat), aztán Sajó néven megjelenteti a *Csataképek* első darbjait. Az álneves publikálás persze a szerző üldözöttségét hivatott demonstrálni, az üldözöttség képzete pedig a Jókait körüllegő mitikus aura nélkülözhetetlen elemének bizonyul. „Nem vagyok se hős, se óriás – írja *A tengerszemű hölgyben* –, megijeszt a lövés hangja, elsápadok a halál előtt, könnyekre fakaszt a fájdalom – de az utamról le nem lépek. Ha nevem alatt nem írhatok, írok a gazdám kutyájának a neve alatt: leszek »Sajó«, ugatni fogunk, ha nem beszélhetünk, de el nem hallgatunk.” És valóban, amikor a magyar írók többsége – bár eltérő okok miatt – hallgat, sőt még a fővárost is elhagyja, Jókai egy példátlan írói karrier első (és talán a legfontosabb) lépéseit teszi meg. Sikerének valószínűleg az a titka, hogy felismeri a „ravatal fölött álló szónok” szerepének kivételes jelentőségét. E szerep kettős feladatát ró az írónak: egyfelől el kell siratnia a szabadságharcot („Egy-egy laudatio funebris a Csataképeknek mindenik darabja (...) – állapítja meg találoán Zsigmond Ferenc), másfelől fel kell támasztania egy legyőzött és megalázott nemzetet („Én a néma betűkkel, feleségem az élő szóval ébresztgettük alvó, tetszhalott nemzetünket” – emlékezik vissza ezekre az évekre Jókai az 1883-as miskolci beszédben). A *Csataképekkel* kezdődő nagy írói korszakát elsősorban a közönségteremtés koncepciója határozza meg. Először is tisztában van azzal, hogy „nincs hálásabb, kihasználhatóbb, rajongóbb közönség egy gyászoló nemzetnél” (Zsigmond, é. n.). Jókai pontosan tudja, hogy milyen művek fognak tetszeni legjobban ennek az olvasóközönségnek, „a hazát és alkotmányát vesztett, becínkerektől agyonizgatott, zsandároktól fináncoktól agyonellenőrzött, német szóra s idegen törvények, rendeletek paragrafusaihoz fogott, sírva reménykedő magyar népek” (Kristóf, 1925). Kitűnő témának kínálkozik például a szabadságharc heroikus és a bujdosás szomorúan romantikus ideje. A szerzőnek célszerű saját élettörténetét is alárendelnie a kollektív sorsregénynek, a nagy mitikus nemzeti eposzainak. Ebből következően gondoskodnia kell a saját kultuszát is megalapozó Jókai-legendáriumról. E corpus jellegzetes darabja ismerhető fel a tardonai bujdosás kultikus történetében. Az írónak szüksége van a történet morális tendenciája által karizmatikussá formált önképre. Ahogy Zsigmond Ferenc (é. n.) fogalmazza utólérhetetlen pontosságú mondatában: „csodaszerű hatásának legfontosabb eszköze hiányzott volna, ha ő is végig nem szenved a szabadságharcbeli szerepének következtéseképpen azt a mártíriumot, amely a halálra keregetett bujdosó hazafias alakját vonja glóriába.” A tardonai bujdosás kultikus története tehát egy szakralizált Jókai-életrajz, egy sajátos *Jókai-regény* kulcsfontosságú fejezeteként is értelmezhető. Az persze meglehetősen nehezen lenne eldönthető, hogy ez a történet mennyiben járul hozzá a Jókai-kultusz kialakulásához (valószínűleg nagymértékben), illetve a történet kultikus átlényegülése mennyiben csupán a Jókai-kultusz visszahatása (valószínűleg nagymértékben). Mindenesetre „a kultikus szerzők – hangsúlyozza Szilasi László (1992) – a szerző szellemében járnak el, amikor

Jókai (maga által nem csekély mértékben gerjesztett) kultuszát ápolják.” És itt jutunk el ahhoz a gondolathoz (Szilasi megfogalmazásában), amely e (re)konstrukciós kísérlet szerzőjét (is) az ún. kultusz kutatás fontosságára figyelmezteti: „Elképzelhető, hogy a Jókai-kultusz (mások által beteljesítve ugyan) de maga is része az életműnek.”

IRODALOM

Csorba Zoltán

1966. Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban. Miskolc

1975. Jókai Mór tardonai levelezése. Borsodi Szemle 3. szám

Dávidházi Péter

1989. „Isten másodszültötte”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Bp.

Gál János

1925. Jókai élete és írói jelleme. Berlin

Holdi János

1954. A bükki bujdosó. Kohó jún.

Kordos László

1972. Újabb adatok Jókai tardonai tartózkodásáról. HOM Közl. 10.

Kőrösi Henrik

1925. Jókai pályája. Jókai Emlékkönyv. Bp.

Kristóf György

1925. Jókai élete és művei. Cluj-Kolozsvár

Krúdy Gyula

1910. A bujdosó. Jókai Album. Bp.

Mikszáth Kálmán

1907. Jókai Mór élete és kora I-II. Bp.

Móra István

1925. Jókai a szabadságharcban. Jókai Emlékkönyv. Bp.

Nógrádi László

é. n. Jókai Mór élete és költészete. Pozsony

Petrovics Elek

1925. Jókai, a festő. Az Est Hármaskönyve. Bp.

Szilasi László

1992. A Jókai-szakirodalom kultikus paradigmája. Itk. 1. szám

Szini Gyula

é. n. Jókai. Egy élet regénye. Bp.

Vadnay Károly

1905. Jókai Tardonán. Irodalmi emlékek. Bp.

Vargha Balázs

1963. Jókai Mór. Beszélő tájak. Bp.

Zsigmond Ferenc

é. n. Jókai. Bp.